

Oisterwijkse wolaankopen in de late Middeleeuwen

Leo Adriaenssen

INLEIDING

Als gevolg van de noordwaartse verschuiving van de belangrijkste handelsroutes van Brabant in de tweede helft van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw ontwikkelde Oisterwijk zich van perifere grensplaats tot een textieleconomische spin in een web van handelswegen naar Holland, Antwerpen en, via 's-Hertogenbosch, Gelderland en verder weg. Het wolwerk gedijde en de vrijheid werd een van de grootste lakenproducenten van de Lage Landen. De behoefte aan de belangrijkste grondstof, wol, groeide.

In dit artikel zal ik onderzoeken wie de wolleveranciers van de wevers van Oisterwijk waren en of er aan de hand van de leveranties een beeld kan worden gevormd van de kwaliteit van de grondstof van het plaatselijke wolwerk. De soort wol was immers in hoge mate bepalend voor de kwaliteit van het laken.

De Oisterwijkse wevers werkten voornamelijk met 'hierlandse' (inlandse, binnenlandse, Kempense) wol. De heidenrijke Kempen met zeeën van ruimte voor schaapskudden waren een belangrijk wolproductiegebied. Ongetwijfeld boden boeren uit Oisterwijk en omgeving hun wol aan op de plaatselijke week- en jaarmarkten en liepen Oisterwijkse wevers en wolkopers de markten elders af. Maar voor de productie van tienduizenden ellen laken — rond 1570 bedroeg de productie in Oisterwijk naar schatting 208.000 el¹ — waren ongeveer evenveel of navenant de kwaliteit van het weefsel meer ponden wol nodig. Aangenomen dat een schaap ongeveer een pond wol opleverde², was er een immense kudde van een paar honderdduizend koppen nodig om de Oisterwijkse textielnijverheid te bevoorraden.

Een substantieel groter aanbod van wol boden de rijke geestelijke en liefdadige instellingen, die veel boerenbedrijven beheerden en de producten daarvan in spijkers of op zolders verzamelden. Zo'n instelling was bijvoorbeeld de norbertijnenabdij van Tongerlo, die vijfenveertig hoeven exploiteerde, waar duizenden schapen werden gehouden.³ In de nabijheid van Oisterwijk had de abdij spijkers te Tilburg en Ravels.⁴

¹L. Adriaenssen, "De plaats van Oisterwijk in het Kempense lakenlandschap", *Textielhistorische bijdragen*, XLI (2001) 38.

²W. Blockmans, "De rendabiliteit van de schapenteelt in Brabant. Het voorbeeld van het domein te Vossem van het Brusselse Apostelenhuis", *Bijdragen tot de geschiedenis*, LIII (1970) 120, 122. John Munro, "Wool and wool-based textiles in the west European economy, c. 800-1500. Innovations and traditions in textile products, technology, and industrial organisation", (working paper University of Toronto, 2000-2001) 9, geeft als productiviteit van Engelse schapen 1 à 2½ pond wol. Hij baseert zich op de proefschriftversie van P.J. Bowden, "Wool supply and the woollen industry", *Economic History Review*, 2° serie, IX (1956).

³Herman van der Wee, *The growth of the Antwerp market and the European economy (fourteenth-sixteenth centuries)* (3 dln.; The Hague, 1963) III, grafiek 12.

⁴Leo Adriaenssen, "Ontginningen en domeinen. Ontwikkeling van landbouw en nijverheid", in: C. Gorisse (eindred.), *Tilburg, stad met een levend verleden. De geschiedenis van Tilburg vanaf de steentijd tot en met de twintigste eeuw* (Tilburg, 2001) 51. Leo Adriaenssen, "De Bossche pachthoeve in Ravels-Eel", *De drie goddelijke deugden*, VI (2002) 67.

Een andere grootgrondbezitter in de meierij was de Tafel van de Heilige Geest van 's-Hertogenbosch, beter bekend als het Geefhuis. De schapen van de ongeveer dertig hoeven leverden wol, die in grote hoeveelheden werden gekocht door de wevers van Oisterwijk.⁵

HIERLANDSE WOL

Van het Geefhuis zijn de jaarrekeningen bewaard sinds 1453 en de leggers van de inkomsten uit 1433-1434, 1457-1459 en sinds 1481. Voor de periode voor 1453 zouden de schepenprotocollen van Oisterwijk (bewaard sinds 1419) en van 's-Hertogenbosch (bewaard sinds 1367) aanvullingen kunnen geven, ware het niet dat de vermelding van wol en textielindustriële beroepen en activiteiten uiterst zeldzaam is; bij de afrekening tussen een leverancier en een koper werd meestal volstaan met een schuldbekentenis, waarin alleen de namen van de partijen en het bedrag zijn genoemd. Dat er desalniettemin uit schepenbrieven belangwekkende gegevens kunnen worden gedestilleerd, zal hierna nog blijken. Eerst bespreek ik de rekeningen van het Geefhuis.

De oudste post betreffende een wollevering luidt: "van Ghiben den Heyen van Oesterwyc van VII^c XCVI pond ende van I vierendel ponds wollen des donredages voer Assumptionis Marie anno XXXIII^l III^lLXXXVI gulden XXVII¹/₂ placken"⁶, wat wil zeggen dat Ghyb den Heyen uit Oisterwijk op donderdag voor Maria Hemelvaart 1434 voor de aankoop van 796¹/₄ pond wol een bedrag van 486 gulden en 27¹/₄ plak neertelde. Het was alle wol die het Geefhuis in dat rekeningjaar te koop had.

Ghyb die Heyen Claeszoon was behalve wolkoper ook "textor laneoris"⁷ (lakenwever) en handelaar in wollen stoffen.⁸ Hij werd opgevolgd door zijn zoon Aryaen Ghyb Heyen, die in de periode 1472-1487 samen met diens zoon Claes van het Geefhuis nagenoeg alle wol opkocht⁹, die was "geschoren all omme op sheylichs geests hoeven".¹⁰ Regelmatig legden zij ten overstaan van schepenen van Den Bosch een schuldverklaring af voor de gekochte wol.¹¹ Een schuldbekentenis aan het

⁵.A.C.M. Kappelhof, "Enige aspecten van de produktie, handel en consumptie in wollen en linnen stoffen in Den Bosch (1435-1650)", *Textielhistorische bijdragen*, XXVI (1986).

⁶.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 608, legger Maria-Hemelvaartsjaar 1433-1434, fol. 109.

⁷.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Rechterlijk archief (R) 1192, fol. 487v, zaterdag na de octaaf van Pasen 1422.

⁸.Regionaal Historisch Centrum Tilburg, Oisterwijk R 143, fol. 34v, 29 mei 1422.

⁹.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 408, rekening Sint-Jansjaar 1472-1473. Idem 409, rekeningen Sint-Jansjaren 1474-1475 en 1475-1476. Idem 410, rekeningen Sint-Jansjaren 1477-1478 en 1478-1479. Idem 411, rekeningen Sint-Jansjaren 1480-1481 en 1481-1482. Idem 412, rekeningen Sint-Jansjaren 1482-1483, 1483-1484 en 1485-1486. Idem 609, leggers Sint-Jansjaren 1483-1484, 1484-1485 en 1486-1487.

¹⁰.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 411, rekening Sint-Jansjaar 1481-1482.

¹¹.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1241, fol. 130v, 30 juni 1472. R 1242, fol. 76, 28 juni 1473. R 1243, fol. 149, 1 juli 1474. R 1244, fol. 213, 8 juli 1475. R 1245, fol. 55, 3 juli 1476. R 1246, fol. 230, 20 juli 1477. R 1247, fol. 357, 23 juli 1478. R 1249, fol. 293, 26 augustus 1480. R 1253, fol. 102, 1 juli 1484.

Geefhuis door Ghyb (den) Heyen uit 1438 betrof vermoedelijk eveneens wolaankopen.¹²

Andere opkopers uit Oisterwijk waren Henricus Lombart van Oesterwyc en Willem die Becker Willems¹³ (1407), Peter van Orten¹⁴, "textor laneorum" (1443), Jan Buckinc (1456-1470) en zijn zwager Dirck Bac¹⁵ (1469-1471), Pauwels Kepken¹⁶ (1471-1472), Claes van Berct¹⁷ (1487-1488) en Jan Aert Groeys (1487-1489), die in vennootschap handelde met Gerit die Smyt en Cornelis Aert Appels, de laatste uit Moergestel.¹⁸ Rond 1490 verschenen er behalve de Oisterwijkers andere kopers: uit Herentals, Aalst, Mechelen, het land van Kessel, — maar met name Bossche drapeniers en lakenkopers.¹⁹ Naast hen bleven de Oisterwijkers Jan Melys²⁰ (1488-1489 en 1498-1499), zijn vrouw en hun dochter Lysbet²¹ (1491-1492, 1496-1497), Ghysbrecht Jan Melys²² (1494-1496), de drapenier Dirck van den Wouwe²³ (1498-1499) en in 1504-1505 Willem Poeynenborch en Willem Huysman wol opkopen.²⁴ Daarna duurde het tot de jaren 1530 voor Oisterwijkers zich weer als klant van het Geefhuis meldden: alle schaarwol werd in 1536-1537 gekocht door Ghysbert Loenis, in 1538-1539 en 1540-1541 door Eymbert Gheritss c.s., in 1539-1540 door Lenaert Lauwereynsoen, Gherit van Asten en Cornelis Pauwelss, in 1541-1542 door Frans en Henrick Jan Rutthen en door Peterken Blocx, die "sekere ongewassen wolle" kocht, in 1542-1543 door Henrick Henricxs, in 1543-1544 door Gherit van Asten, Jan Heynen, Henrick ende Cornelis Pauwels, "wevers oft wolcoopers van Oisterwyck", en in 1544-1545 door Cornelis Pauwels en Henrick Henricxs van Boxtel.²⁵

Een dominante positie als die van de familie Heyen wordt na 1487 niet meer gezien. De gedetailleerde rekening uit dat jaar lijkt het einde van haar klandizie te markeren: Aryaen Heyen had achtentwintig zilveren rijns gulden van elk 20 stuiver,

¹².Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1208, fol. 347v, 14 augustus 1438.

¹³.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1185, fol. 100v, "quinta post Palmaris" 1407.

¹⁴.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1213, fol. 301, 17 augustus 1443.

¹⁵.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1230, fol. 356, 7 augustus 1460. Geefhuis 406, rekening Sint-Jansjaar 1458-1459. Idem 407, rekeningen Sint-Jansjaren 1459-1460, 1465-1468. Idem 408, rekeningen Sint-Jansjaren 1469-1470 en 1471-1472. Idem 608, legger Sint-Jansjaar 1457-1458, f 42.

¹⁶.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 408, rekening Sint-Jansjaar 1471-1472.

¹⁷.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 412, rekening Sint-Jansjaar 1487-1488. Idem 609, legger Sint-Jansjaar 1487-1488.

¹⁸.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 412, rekeningen Sint-Jansjaren 1487-1488 en 1488-1489.

¹⁹.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 414 e.v., passim. Idem 610 e.v., passim.

²⁰.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 415, rekening Sint-Jansjaar 1498-1499. Idem 610, legger Sint-Jansjaar 1488-1489.

²¹.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 414, rekening Sint-Jansjaar 1496-1497. Idem 610, legger Sint-Jansjaar 1491-1492.

²².Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 414, rekening Sint-Jansjaar 1494-1495. Idem 610, legger Sint-Jansjaar 1495-1496.

²³.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 415, rekening Sint-Jansjaar 1498-1499.

²⁴.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 416, rekening Sint-Jansjaar 1504-1505.

²⁵.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 422-425, passim.

zestien postulaatsgulden (vijf van elk 20 en elf ad 18 stuiver), twee keurvorstergulden ad 35½ stuiver, een johannesschild ad 25 stuiver, een philippusschild ad 25 stuiver, twaalf Gelderse klimmers ad 30 stuiver, een arnoldusgulden ad 16 stuiver, een kroon ad 38 stuiver, ½ Engelse kroon ad 19 stuiver en zilveren penningen ter waarde van 8 rijns gulden en 15 stuiver betaald.²⁶ Hoewel het gebruik van vreemde valuta niet ongewoon was, geeft deze afrekening in Brabantse, Duitse, Gelderse en Engelse munten een vermoeden van de uitgebreidheid van het Oisterwijkse handelsnetwerk.

Het Geefhuis leverde verschillende soorten wol. Jan Buckinc kocht in 1458 86 pond "scruelinge wollen" (wolafval) ad 8½ plakken, 16 pond "corten wollen" ad 12 plakken, 73 pond "groven wollen" ad 17 plakken, 39½ pond "wollen na scharen" ad 3 kromstaart en 44 pond "scaeps sterf vellen" ad 2 kromstaart.²⁷ Een jaar later kocht hij 188 pond zwarte wol ad 3 kromstaarten, 113½ pond "groever witten wolle" ad 21 plakken, 11½ pond "raepwollen" ad 14 plakken, 41 pond "scruelinge wollen" ad 8½ plakken, 15 "sterf vellen" ad 17 plakken en 49¼ pond "na schaer wollen" ad 25 plakken.²⁸ De verschillende prijzen doen kwaliteitsverschillen vermoeden. Omgerekend in plakken kostte de wol in 1458 en 1459 per pond:²⁹

afvalwol 8½ plakken

korte wol 12 plakken

raapwol 14 plakken

grove wol 17 plakken

grove witte wol 21 plakken

zwarte wol 24 plakken

naschaarwol 24 en 25 plakken

"Scruelinge wollen" ofwel scheurwol was afval, dat in veel weversreglementen in Brabantse steden voor de verwerking in handelslaken was verboden. Ook sterfvellen leverden inferieur materiaal op: deze zogenoemde dode wol ofwel ploodwol moest door middel van chemische behandelingen van de vachten worden verwijderd. Korte wol ofwel stokwol bestond uit korte vezels. De betekenis van raapwol is niet geheel duidelijk; de nevenschikking 'raapwol en andere ongewassen wol' in de Geefhuisrekening uit 1542-1543 doet vermoeden dat het ongereinigde wol was (en dat alle andere wol op de hoeven na het scheren werd gewassen).³⁰ De grove wol werd onderscheiden in grove grauwe en grove witte wol, waarbij de laatste soort wegens de betere bewerkbaarheid in verfbaden gewilder en dus duurder was. De zwarte wol, een eenmalige verschijning in de Geefhuisrekeningen, zal van de naschaar zijn geweest, maar kan ook prijzig zijn geweest door de kostenbesparende factor bij het zwartverven.³¹

²⁶. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 609, legger Sint-Jansjaar 1486-1487.

²⁷. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 608, legger Sint-Jansjaar 1457-1458, fol. 42, maandag na Beloken Pasen 1458.

²⁸. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 406, rekening Sint-Jansjaar 1458-1459.

²⁹. In een stuiver courant geld gingen zes plakken. Vijftien kromstaarten maakten een gulden van twintig stuiver.

³⁰. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 425, rekening Sint-Jansjaar 1542-1543. Vgl. Idem 424, rekening Sint-Jansjaar 1541-1542: Frans en Henrick Jan Rutthen te Oisterwijk kopen alle schaarwol voor 207 gulden 18 stuiver en Peterken Blocx te Oisterwijk koopt "sekere ongewassen wolle" voor 3 gulden 1 stuiver 2 oord. Uit de rekening van het Sint-Jansjaar 1522-1523 (Geefhuis 520) blijkt, dat de raapwol in de schaar tijd werd geschoren.

³¹. In 1459-1460 kocht Jan Buckincx een partij witte en zwarte wol voor 2 stuiver per

De kostbaarste aankoop was de naschaarwol. Er wordt wel gedacht dat het ging om zogenoemde tweescheerwol, wol van de tweede scheerbeurt in een jaar.³² Inderdaad was in 1626 in Tilburg de "tweescheir" 4 stuiver per pond duurder dan de gewone winterwol van 18 stuiver.³³ Ik houd echter de mogelijkheid open, dat naschaarwol langer was dan de gewone schaarwol als gevolg van een verlengde groeiperiode. Naschaarwol zou dan zijn geschoren na de schaartijd. Lange wol leverde betere weefsels op dan korte en was duurder.

Sporadisch worden andere soorten wol genoemd, zoals de 15 pond lamswol ad 2¼ stuiver, die Joest van Oesterwijk in 1485-1486 van het Geefhuis kocht.³⁴ Lamswol was ongeschikt om goed laken van te weven en werd meestal gebruikt voor hoeden. Toch was het een Oisterwijkse lakenmaker, die in 1428 niet minder dan 2869 pond "lane dictus huedewolle" (wol genoemd hoedenwol) kocht.³⁵ In Gent was laken gemaakt van lamswol van dezelfde lage orde als dat van scheurwol.³⁶

Meestal werd in de rekeningen het onderscheid beperkt tussen de "archsten", de "besten" en de naschaarwol. De aankopen van Aryaen Ghyb Heyen en zijn zoon Claes gedurende tien jaar tussen 1472 en 1486 bestonden voor 59,3 procent uit de slechtste, voor 36,7 procent uit de beste en voor 4 procent uit naschaarwol.³⁷ Deze staalkaart geeft eerder een indruk van de op de Geefhuishoeven voortgebrachte kwaliteiten wol dan van de door de Oisterwijkse wevers verlangde en bij voorkeur gebruikte soorten. Aan de ingekochte wolkwaliteiten mag geen beeld worden ontleend van het Oisterwijkse productie-assortiment. Bovendien kon het Geefhuis in 1472-1486 niet meer leveren dan gemiddeld 1215 pond wol per jaar, een fractie van de Oisterwijkse grondstofbehoefte.

De prijzen waren aanvankelijk stabiel. De naschaarwol deed van 1458 tot 1479 onveranderlijk 25 plakken per pond, de slechtste wol in 1458-1483 2 stuiver (14 plakken) het pond, de beste wol in 1459-1483 3 stuiver (18 plakken). De eerste prijsstijgingen dateren van het rekeningjaar 1483-1484, toen de beste wol 3 en 3¼ stuiver en de slechtste 2½ stuiver het pond deed. Het jaar daarop lagen de prijzen op respectievelijk 3_ en 3_ stuiver en daarna, tot de eeuwwisseling, werd er 3_ tot 3¾ stuiver per pond betaald.

VREEMDE WOL

pond (Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 407, rekening Sint-Jansjaar 1459-1460). Zwarte wol kon evenals witte en grauwe van elke kwaliteit zijn.

³².Zie voor "twieschoren wol": G. de Poerck, *La draperie médiévale en Flandre et en Artois, Technique et terminologie* (3 dln.; Brugge, 1951) III, 162.

³³.Regionaal Historisch Centrum Tilburg, Civiele processen Tilburg 2099B.

³⁴.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 412, rekening Sint-Jansjaar 1485-1486.

³⁵.Gemeentearchief R 1198, fol. 140, 13 augustus 1428. De koper, Peter van Orten, had in 1443 wol gekocht van het Geefhuis (R 1213, fol. 301, 17 augustus 1443). In 1426 kreeg hij op een Antwerpse jaarmarkt een schuldbekentenis van 85 keizersgulden (R 1197, fol. 199v, 20 juni 1426), die wellicht voortsproot uit de verkoping van laken.

³⁶.G. Willemsen, "La technique et l'organisation de la draperie à Bruges, à Gand et à Malines au milieu du XVIe siècle", *Annales de l'Académie royale d'archéologie de Belgique*, 6e reeks, VIII, IX (1920, 1921) IX,32.

³⁷.In vier van de tien jaren was er geen sprake van naschaarwol. Voor de overige zes jaren liggen de verhoudingen op 63,3 procent slechtste, 31,0 procent beste en 5,7 procent naschaarwol.

Tegen het einde van de vijftiende eeuw werd de rol van Bossche handelaars op de wolmarkt van het Geefhuis steeds belangrijker. Een van hen was de Oisterwijkse wever Jan Goessens, die zich in de Vughterstraat had gevestigd.³⁸ Een ander was de "wolcoper" Jan van Roey.³⁹

Van Roey leverde in 1513 in Oisterwijk een partij Spaanse wol "om die te wederen" (om blauw te verven, met wede). Het spul bleek van een inferieure kwaliteit te zijn: onder in de wolzak zat materiaal dat wel 3 stuiver het pond minder waard was dan de wol bovenin.⁴⁰ De pondsprijs van de Spaanse wol is onbekend, maar het deficit van 3 stuiver krijgt reliëf door confrontatie met de prijs die Van Roey en zijn vennoten in 1513-1514 betaalden aan het Geefhuis voor 1163 pond wol: bijna 3 stuiver per pond.⁴¹ Spaanse wol was dus erg duur. Er werden hooggekwalificeerde, kostbare wollen stoffen van geweven.

Van de Bossche lakenkoper Peter Colen⁴², bij wie in 1484-1500 verschillende Oisterwijkers in het krijt stonden⁴³, mag eveneens worden verwacht dat hij behalve inlandse ook Spaanse wol kon leveren.

Welke andere soorten dan inlandse en Spaanse wol er in Oisterwijk werden gebruikt, en in welke verhouding, is onbekend. Dat Aryaen Ghyb Heyen in 1487 zijn Bossche wolrekening betaalde met onder andere Engels geld, doet vermoeden dat hij ook op Engeland handelde. Dat hij dus Engelse wol importeerde, is daarmee niet gezegd. Zijn dorpsgenoot Willem Nellen handelde immers in Engels laken, wat bleek toen hij in 1459-1460 werd beboet wegens ontduiking van de tol in Gorinchem.⁴⁴

Andere vermoedens van handel met Engeland leveren de tolregisters van Great Yarmouth uit 1377-1379. Op 28 augustus 1379 scheepte Henricus van Osterwyc daar twee "pokis thrummes", twee zakken drommen (wolafval), in op het goede schip "Heligost" uit Rotterdam. Zijn medebevrachter Johannes sGysbrightessone bracht honderd runderhuiden en een teerling (twaalfstal) lakens aan boord.⁴⁵ De laatste wordt in 1377-1379 meermalen gezien als bevrachter van schepen uit Vlaardingen, Veere en Dordrecht met als lading wol en runderhuiden, vaak in gezelschap van collegae met noord-Brabantse herkomstnamen, zoals Thomas van Tylburgh (wol en schapenvachten), Hermannus van the Grave (schapenvachten), Petrus van Foughte (schapenvachten), Arnaldus van the Busk (schapenvachten), Dirck van Alffen,

³⁸ .Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 417, rekening Sint-Jansjaar 1508-1509. Idem 418, rekeningen Sint-Jansjaren 1512-1513 en 1513-1514. Idem 611, leggers Sint-Jansjaren 1511-1512, 1512-1513 en 1513-1514.

³⁹ .Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 417-419, passim 1508-1523. Idem 611, passim.

⁴⁰ .Regionaal Historisch Centrum Tilburg, Oisterwijk R 217, los bij fol. 27v, 31 augustus 1513.

⁴¹ .Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Geefhuis 418, rekening Sint-Jansjaar 1513-1514.

⁴² .Over de lakenkoper Peter Colen: L.F.W. Adriaenssen, "De erfgenamen van heer Gijsel Back. § 17. Colen", *De Brabantse Leeuw*, XLI (1992) 236, 237.

⁴³ .Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1253, fol. 87, 20 maart 1484; fol. 127v, 4 augustus 1484. R 1254, fol. 40, 3 februari 1485. R 1256, fol. 439v, 4 januari 1487. R 1258, fol. 34, 14 februari 1489. R 1260, fol. 523, 29 september 1490. R 1261, fol. 529v, 27 oktober 1491. R 1263, fol. 90, 8 januari 1494; fol. 90, 8 januari 1494. R 1265, fol. 12v, 14 januari 1496. R 1269, fol. 100, 16 oktober 1500.

⁴⁴ .H.J. Smith, *Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland*, dl. I (2 stukken; 's-Gravenhage, 1928) 1e stuk, 956.

⁴⁵ .Smith, *Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland*, 1e stuk, 327.

Marcelis van Geffen, Hubrecht van Gemert en Willelmus van Alst.⁴⁶ Deze vermeldingen zijn te summier om te concluderen tot invoer van Engelse wol naar Oisterwijk.⁴⁷

Duidelijker is de handel in Duitse wol, hoewel het de nodige omwegen langs bronnen kostte om deze te ontdekken. Voor schepenen van Den Bosch verschenen van 1462 tot 1496 in eenentachtig sessies honderdtwee inwoners van Oisterwijk om schuldbekentenissen af te leggen aan de Keulse koopman Aert van Westerborch (ook Westenborch).⁴⁸ Zelden handelden de Oisterwijkers alleen, meestal traden zij op in groepjes van twee tot tien personen. Slechts eenmaal wordt de herkomst vermeld, namelijk in 1483, als Willem en Meeus, zonen van wijlen Laureyns Lombarts van Oesterwijck, beloven met het eerstkomende feest van Sint Jacob 47 rijngulden te betalen.⁴⁹ Andere Oisterwijkers konden worden geïdentificeerd door hun vermelding in transacties voor schepenen van hun vrijheid of van 's-Hertogenbosch.

Van slechts een debiteur werd bij de schuldbekentenis het beroep vermeld: Anthonis "die cardesetter" Peterszoon, kaardenmaker van zijn stiel, elders "die cardemeker" genoemd.⁵⁰ Van verschillende anderen kon beroep of functie in andere bronnen worden gevonden. Zo kochten Jan Aert Groeys en Claes van Berck Gerits (in 1471 en 1473 schuldenaars van Aert van Westerborch⁵¹) in 1487-1489 wol van het Geefhuis. Bartolomeus Lombaerts (schuldenaar in 1471-1484⁵²) en Willem die Loose (1462-1491⁵³) waren in 1482-1483 zegelaars van het wollenambacht⁵⁴, Aert

⁴⁶.Smith, *Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland*, 1e stuk, 312-315, 318, 321, 323, 325.

⁴⁷.Wel woonde er in 1399 een Jan Ghysbrechtssoen in Oisterwijk (Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1182, fol. 22v, september 1399), maar de naam is te algemeen om tot identificatie te kunnen overgaan.

⁴⁸.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1232, fol. 30v, 31. R 1241, fol. 181, 341, 341v. R 1242, fol. 257v. R 1243, fol. 341v, R 1252, fol. 183, 225, 225v, 346v, 543. R 1253, fol. 100v, 169v, 183, 237, 243, 373v, 445v. R 1259, fol. 104, 124, 124v, 200, 201v, 202v, 277, 318v, 319. R 1260, fol. 184, 208, 209, 210v, 211, 339. R 1261, fol. 393v. R 1264, fol. 94v. R 1265, fol. 146v, 230.

⁴⁹.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1252, fol. 225, 23 januari 1483.

⁵⁰.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1252, fol. 346v, 9 augustus 1483. R 1253, fol. 100v, 29 juni 1484; fol. 243, 16 maart 1484. Zie voor Anthonis Peter Gieliss die caerdemaker ook R 1244, fol. 136, 29 november 1474; fol. 205v, 23 mei 1475.

⁵¹.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1241, fol. 181, 24 december 1471; fol. 341v, 24 december 1471. R 1243, fol. 341v, 24 december 1473.

⁵².Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1241, fol. 341, 24 december 1471. R 1243, fol. 341v, 27 december 1473. R 1253, fol. 243, 16 maart 1484; fol. 445v, 4 augustus 1484.

⁵³.Willem die Loze Jans: Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1232, fol. 30v, 10 juni 1462. R 1241, fol. 341, 24 december 1471. R 1243, fol. 341v, 24 december 1473. R 1252, fol. 183, 4 november 1482; fol. 543, 12 augustus 1483. R 1253, fol. 183, 1 december 1483. R 1259, fol. 104, 17 januari 1490; fol. 124, 4 maart 1490; fol. 202v, 4 augustus 1490; fol. 318v, 9 september 1490. R 1260, fol. 208, 9 mei 1491. Willem die Loze Henricxs: R 1259, fol. 104, 17 januari 1490; fol. 124, 4 maart 1490; fol. 202v, 4 augustus 1490. R 1260, fol. 211, 10 maart 1491. R 1265, fol. 146v, 27 februari 1496. Willem die Loze: R 1253, fol. 100v, 29 juni 1484.

⁵⁴.Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamer 13026, Kerstjaar 1482-1483, fol. 55.

die Becker (1483-1491⁵⁵) was in 1502-1504 zegelaar⁵⁶, Willem Huysmans (1482⁵⁷) was in 1502 ambachtsdeken⁵⁸, Joost Roelofs Wouterszoon (1490⁵⁹) werd in 1500 veroordeeld omdat hij "hem mesdragen hadde int maken van zynen laken"⁶⁰, Tyelman van der Stegen (1490-1491⁶¹) kreeg in hetzelfde jaar boetes "van dat hy hem mesdragen hadde in zekeren lakene die hy dobbel hadde gelyst ende voer den zegel nyet en hadde bracht" en omdat hij zich "int scheeren van eenen laken staende opt getauwe misdragen hadde, dair af hy by den gedeputeerden dair toe gestelt gecallengiert wairt".⁶²

Van de honderdtwee klanten van Aert van Westerborch waren er kortom negen bewijsbaar werkzaam in het Oisterwijkse wollenambacht. Hoewel dat er weinig zijn, is de oogst bevredigend, omdat de vermelding van een beroep in de lakennijverheid hoogst zeldzaam was; ten slotte was *toute Oisterwijk* daarin werkzaam.

Meer inzicht in de transacties van de Oisterwijkers met de Keulse koopman volgt uit diens *curriculum vitae*. In de Antwerpse certificatieboeken van 1492-1494 wordt hij dertienmaal genoemd als expediteur van wol, — in totaal zevenentachtig zakken.⁶³ Eens, in maart 1493, stuurde hij zes zakken wol van Den Bosch naar Antwerpen⁶⁴; eerder dan aan wol uit de regio moet worden gedacht aan via de transitohaven Den Bosch doorgevoerde wol. In twee gevallen werd de wol getransporteerd door een Bossche voerman, eenmaal door een voerman uit Eersel en eenmaal door voerlui uit Eindhoven.⁶⁵ Meestal trad zijn factor Jaspas Myell van Worms voor hem op.⁶⁶ Deze handelde ook enkele malen namens hem met de Oisterwijkse debiteuren voor schepenen van Den Bosch.⁶⁷

Aert van Westerborch⁶⁸ was dus een handelaar in wol. In een Antwerpse akte is sprake van zijn Rijnse wol.⁶⁹ In het algemeen zal Van Westerborch Rijnlandse en

⁵⁵ .Aert die Beck Jans: Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1252, fol. 346v, 9 augustus 1483. Aert die Becker Willems: R 1259, fol. 319, 10 september 1490. R 1260, fol. 208, 9 mei 1491; fol. 339, 18 augustus 1491. Aert die Becker: R 1259, fol. 104, 17 januari 1490.

⁵⁶ .Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamer 13026, rekening Sint-Jansjaar 1503-1504, fol. 312v. Regionaal Historisch Centrum Tilburg, Oisterwijk R 206, fol. 3v, 8 februari 1502.

⁵⁷ .Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1252, fol. 183, 4 november 1482.

⁵⁸ .Regionaal Historisch Centrum Tilburg, Oisterwijk R 206, fol. 3v, 8 februari 1502.

⁵⁹ .Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1259, fol. 104, 17 januari 1490; fol. 200, 31 juli 1490.

⁶⁰ .Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamer 13026, rekening Sint-Jan — Kerstmis 1500, fol. 283.

⁶¹ .Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1259, fol. 124, 4 maart 1490; fol. 200, 31 juli 1490. R 1260, fol. 208, 9 mei 1491.

⁶² .Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamer 13026, rekening Sint-Jan — Kerstmis 1500, fol. 283.

⁶³ .Renée Doehaerd, *Études anversoises. Documents sur le commerce international à Anvers* (3 dln.; Paris, 1963) II, 103, 114, 115, 122, 126, 128, 135, 137, 145, 146.

⁶⁴ .Doehaerd, *Études anversoises*, II, 115.

⁶⁵ .Doehaerd, *Études anversoises*, II, 126, 135, 145.

⁶⁶ .Doehaerd, *Études anversoises*, III, 135.

⁶⁷ .Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 1259, fol. 104, 17 januari 1490; fol. 124, 4 maart 1490; fol. 200, 31 juli 1490; fol. 277, 28 juli 1490. R 1260, fol. 184, 1 februari 1491; fol. 339, 18 augustus 1491. R 1261, fol. 393v, 1 december 1491. R 1264, fol. 94v, 8 november 1494. R 1265, fol. 146v, 27 februari 1496.

⁶⁸ .Meer over Westerborch: Bruno Köske, *Quellen zur Geschichte des kölnen Handels und Verkehrs im Mittelalter* (3 dln.; Bonn, 1917-1923) III, 31, 32, 73, 76,

Hessense wol hebben verhandeld.⁷⁰ De Oisterwijkse wolkopers en lakenmakers waren belangrijke klanten.

Alleen in de jaren 1462, 1471-1473, 1482, 1484, 1490, 1491, 1494 en 1496 werden voor schepenen van Den Bosch schuldbekentenissen aan Van Westerborch gepasseerd, wat doet vermoeden dat vele andere transacties elders plaatsvonden, wellicht in Keulen. De gezamenlijke Oisterwijkse betalingsbeloften varieerden per jaar van 65 tot 2425½ gulden. Voor het laatste bedrag (in 1490) kon volgens de prijzen van het Geefhuis te 's-Hertogenbosch ongeveer 16.000 pond wol worden gekocht, een behoorlijke hoeveelheid, goed voor 200 tot 400 lakens van elk 40 el⁷¹, maar slechts een fractie van de wolbehoefte in Oisterwijk.

NA 1500

Uit het voorgaande kan worden opgemaakt dat in vijftiende-eeuws Oisterwijk grote hoeveelheden inlandse en Duitse werden verwerkt, een zekere hoeveelheid Spaanse wol en misschien Engelse wol. De Engelse wol was toentertijd van de beste kwaliteit en zou pas in het begin van de zeventiende eeuw worden overtroefd door de Spaanse. Afgaande op het voorhanden materiaal zou in Oisterwijk vooral zijn gewerkt met mindere soorten wol (hoewel ook Kempense wol een redelijke kwaliteit kon hebben) en is het plausibel aan te nemen dat Spaanse en Engelse wol slechts mondjesmaat werd gebruikt. Dat spoort met de middelmatige kwaliteit laken die in Oisterwijk, althans in de zestiende eeuw, werd voortgebracht.⁷²

Aan de bloeitijd van het Oisterwijkse wolwerk kwam een abrupt einde door de verwoestingen van de Tachtigjarige Oorlog in de jaren zeventig en tachtig van de zestiende eeuw.⁷³ Het krachtige herstel tijdens het Twaalfjarige Bestand bracht de oude glorie niet terug. Allengs werd in de tweede helft van de zeventiende eeuw de wollen-lakennijverheid van Oisterwijk even afhankelijk van Holland als de Tilburgse. Vermoedelijk ging Oisterwijk overwegend op dezelfde voet produceren als Tilburg, waar men fijne lakense stoffen weefde van Spaanse wol.

Over de gebruikte wol in de zeventiende en de achttiende eeuw is bitter weinig bekend. De lakenbereider Hendrick de Cort verkocht in 1677 zijn laken op de

154-156, 178, 188.

⁶⁹.Doehaerd, *Études anversoises*, II, 122.

⁷⁰.Vgl. Hans Pohl, "Köln und Antwerpen um 1500", in: Hugo Stehkämper (uitg.), *Köln, das Reich und Europa. Abhandlungen über weiträumige Verflechtungen der Stadt Köln in Politik, Recht und Wirtschaft im Mittelalter* (Köln, 1971) 48.

⁷¹.Munro, "Wool and wool-based textiles in the west European economy", 21, stelt dat voor een laat-middeleeuws Vlaams standaardlaken van 42 x 3½ el (29,4m x 2,45m = 72m²) 84 pond werd gebruikt, dat is 2 pond per el. In 's-Hertogenbosch werd in de keur van de draperie uit 1529 verordend, dat in een laken van 60 of 68 twisten hoog, van het getouw komende 25 el lang, minstens 30 pond wol moest worden gebruikt, terwijl de keur uit 1541 voor een laken van 56 twisten op het getouw ter lengte van 30 el minimaal 33 pond wol voorschreef (N.H.L. van den Heuvel, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629. Rechtsbronnen van het bedrijfsleven en het gildewezen* (2 stukken; Utrecht, 1946) II, 484, 485, 510).

⁷².Adriaenssen, "De plaats van Oisterwijk in het Kempense lakenlandschap", 35, 43.

⁷³.Leo Adriaenssen, "Een zestiende-eeuws vluchtelingenprobleem. Hoe Oisterwijkse wolwerkers asiel vonden aan de Bossche Weversplaats", *Brabant Heem*, LIII (2001).

markten in de meierij en de baronie, waar hij tevens veel wol van de naburen kocht.⁷⁴ Tolbrieven werden aan het einde van zeventiende eeuw uitgereikt aan Oisterwijkse handelaars om op de markten in de meierij en de baronie wol op te kopen.⁷⁵ Er werd dus nog steeds inlandse wol gebruikt.

De klandizie van Oisterwijkers bij de Bossche lakenkopersfamilie Donckers, die handelde in Spaanse wol⁷⁶, is een aanwijzing dat men sinds het Bestand in de vrijheid ook fijne lakens was gaan weven. De wol waarmee de Leidse ondernemer Daniel van Eys in de eerste decennia van de achttiende eeuw in Oisterwijk laken liet maken, was van "seconde" en "prima" kwaliteit en derhalve van Spaans of Portugees origine.⁷⁷ En de Oisterwijkse lakenfabriek Arnout Suys werkte aan het einde van de eeuw vooral met "Casserse wol"⁷⁸, afkomstig uit het zuiden van Spanje.

Rond 1570 werkten er naar schatting vijftienghonderd Oisterwijkers in de wolnijverheid.⁷⁹ In 1816 waren dat nog maar honderdvier.⁸⁰ Er was bijna geen wol meer nodig.

⁷⁴.Regionaal Historisch Centrum Tilburg, Oisterwijk R 56, 3 juni 1677.

⁷⁵.Regionaal Historisch Centrum Tilburg, Oisterwijk R 59, passim.

⁷⁶.Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, R 942, overgegeven op 23 maart 1649: aanspraak voor de erfgenamen van Melchior Donckers versus Adriaen Dominicus Gysen te Oisterwijk in zake de betaling van een levering van wol voor *f* 129:0:4. Leo Adriaenssen, "Oisterwijkse kammen", *De kleine Meijerij*, LI (2000) 47.

⁷⁷.Adriaenssen, "Oisterwijkse kammen", 80.

⁷⁸.Regionaal Historisch Centrum Tilburg, Oisterwijk R 530, fol. 70, 21 juli 1794.

⁷⁹.Adriaenssen, "De plaats van Oisterwijk in het Kempense lakenlandschap", 38.

⁸⁰.Adriaenssen, "Oisterwijkse kammen", 85.

Illustraties

1. Onderschrift: Koopmansmerk van Aert van Westerborch
Hiervan heb ik je een fotokopie gegeven.

2.adriae~1.jpg

Onderschrift: Koopmansmerk van Peter Colen, gebruikt in een vrachtbrief voor wol.
(Gemeentearchief Bergen op Zoom, R 319, fol. 315v, 1492).

In de gescande tekst staan twee merken. Het eerste is dat van Peter Colen. Het moet uit de tekst worden gelicht en uitvergroet.

3.tenier.eps

Onderschrift: Het scheren van de schapen op een schilderij van David Teniers de jonge (1660 à 1665) uit de cyclus van de Vier Jaargetijden. Het schilderij stelt de zomer voor. Juni wordt vertegenwoordigd door het scheren, juli door het hooien en augustus door het maaien. (In bruikleen bij het Noordbrabants Museum te 's-Hertogenbosch)

4.wassen.eps

Onderschrift: Het wassen van de wol. In de kuip wordt de wol eerst ontvet. In de stroom volgt het spoelen en reinigen. (*Encyclopédie* van Diderot en Alembert).